

Володимир Гінда,

к.і.н,

с.н.с. відділу історії України періоду Другої світової війни,
Інститут історії України НАН України (Київ),
Україна, ginda@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8373-148X>

РОМАНТИЧНІ СТОСУНКИ НА ФРОНТІ ТА З'ЄДНАННЯХ РАДЯНСЬКИХ ПАРТИЗАНІВ ПІД ЧАС НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

Мета даної наукової розвідки полягає в аналізі романтичних стосунків між чоловіками і жінками на фронті та радянських партизанських з'єднаннях у тилу ворога під час німецько-радянської війни, які нерідко призводили до одруження. Автор ставить собі за мету також показати відношення до закоханих молодих людей командного складу і оточуючих, конфлікти, які неодноразово виникали на цьому ґрунті між командирами та одним із закоханих, зазвичай жінки, яка не розділяла його залицання, а віддавала перевагу іншому чоловіку, та намагається за можливості проводити паралелі із сучасною російсько-українською війною. **Методологія дослідження** ґрунтується на застосуванні принципів об'єктивізму, науковості, системності, історизму. Використання методів функціонального, історико-системного та історико-порівняльного, історико-системного, дало змогу висвітлити романтичні стосунки комбатантів на фронті та в парамілітарних з'єднаннях у ворожому тилу, порівняти ставлення до них комбатанського соціуму на фронті чи партизанських загонах, показати намагання воєнного керівництва вирішити ці питання у законодавчій площині. **Наукова новизна дослідження.** У статті вперше на основі існуючого мемуарного та документального наративу зроблена спроба висвітлення проблеми шлюбних відносин військовослужбовців безпосередньо в зоні бойових дій під час німецько-радянської війни. Розкрито ряд проблем із якими довелося зіткнутися закоханим, а потім одруженим на фронті чи партизанських загонах. **Висновки.** З'ясовано, що романтичні стосунки на фронті були поширеними явищем поміж військовослужбовців обох статей. Закохані та одружені пари зіштовхувалися з рядом побутових і соціальних проблем у військових частинах та партизанських з'єднаннях, нерідко ставали об'єктами упередженого ставлення з боку командного складу, що інколи призводило до конфліктних ситуацій, які впливали на моральний стан військових, або розриву стосунків.

Ключові слова: війна, фронт, кохання, чоловіки, жінки, партизани, Червона армія, одруження, фронтові сім'ї, росіяни, РАЦС.

В останні десятиліття спектр наукових досліджень німецько-радянської війни значно змістився з воєнної проблематики до соціальної. Споживачів історичного контенту все більше цікавить побутове життя учасників війни, а не власне бойові дії чи воєнне мистецтво, відповідний суспільний запит намагаються небезуспішно задовольнити вітчизняні історики. Але досі поза своєю увагою дослідники залишають питання романтичних стосунків на фронті. Певною мірою інтерес українського суспільства до цієї проблеми поглибився з початком російсько-української війни, коли ми побачили перші телевізійні сюжети та повідомлення в ЗМІ про те, як призвані до лав ЗСУ чоловіки та жінки закохуються на передовій та створюють власні родини. Одним із останніх таких епізодів було одруження в блокадному Маріуполі українських захисників «Азовсталі»: прикордонника Андрія Суботіна та захисниці Валерії Каприленко, які побралися в підземеллі заводу 5 травня 2022 року в день створення полку «Азов», через три дні чоловік загинув у бою з рашистами. Аналогічні шлюби з трагічним фіналом були поширені й під час німецько-радянської війни.

Варто зазначити, що обрана наукова проблематика досі не була предметом уваги істориків, вона лише певною мірою відображена в публіцистичній площині в ЗМІ. В Україні аналогічні дослідження присвячені лише українському повстанському руху. Першопрохідцем у цій царині є М. Гавришко¹. У своїй науковій розвідці «Заборонене кохання: фактичні дружини учасників підпілля ОУН та УПА», вона ґрунтовно проаналізувала різні аспекти нестатутних і романтичних відносин поміж жінками й чоловіками з усіма позитивними та негативними наслідками для «лісової братії». Певною мірою романтичних стосунків в УПА торкалися Л. Онишко² та Т. Антонова³.

---

¹ Гавришко М. Заборонене кохання: фактичні дружини учасників підпілля ОУН та УПА 1940–1950-х років. *Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства*: зб. наук. праць / за наук. ред. докторки істор. наук Г. Грінченко, канд. істор. наук К. Кобченко, канд. істор. наук О. Кісь. Київ: ТОВ «АРТ КНИГА» 2015. С. 123–142; *Її ж.* Командир вигнав близько 50 жінок. Залишив тільки трьох санітарок. URL: http://gazeta.ua/articles/history-journal/_komandir-vignav-blizko-50-zhinok-zalishiv-tilki-troh-sanitarok/596338 (дата звернення: 27.08.2022); *Її ж.* Гендерні аспекти сексуальної моралі в ОУН і УПА у 1940–1950-х роках. *Український визвольний рух*. 2015. № 20. С. 200–213; *Її ж.* Чоловіки, жінки й насильство в ОУН та УПА в 1940–1950-х рр. *Український історичний журнал*. 2016. № 4. С. 89–107.

² Онишко Л. Відважні. Мирні, напівмирні та воєнні ролі жінок в УПА. *Тиждень*. 2012. 12–18 жовтня, № 41. URL: <http://tyzhden.ua/History/62084> (дата звернення: 25.08.2022).

Мета статті — на основі переважно мемуарної літератури дослідити романтичні стосунки між комбатантами обох статей на фронті чи партизанських загонах. Показати через призму спогадів безпосередніх учасників тих подій ставлення мілітаризованого суспільства і держави до «фронтових» чи «партизанських» пар. Розкрити ряд проблем, з якими їм доводилося зіштовхуватися та причини таких їх вчинків.

На фронті, особливо на передовій, любов та одруження значно відрізняється від мирного часу. На війні все по-іншому — ні тобі застіль, ні білої сукні в нареченої, ні медового місяця чи навіть тижня. Все — буденно, просто, але екстремально. Адже вже наступного дня наречена могла стати «фронтвою вдовою», а наречений — «фронтовим удівцем», як називали їх солдати.

«Звичайно там, на фронті, любов була інша, — розповідала ветеран Ніна Ільїнська, — я всю війну пройшла медсестрою. Кожен знав, що ти можеш кохати зараз, а через хвилину може цього чоловіка вже не бути... У нашої любові не було сьогодні-завтра... Вже якщо кохали, значить кохали... Дуже часто кохання закінчувалося фанерною зіркою на могилі»⁴.

Закохані військовослужбовці Червоної армії могли офіційно скріпити відносини або в РАЦСі щойно звільненого населеного пункту, або наказом командира частини.

Цікаво, що в умовах сучасної російсько-української війни командири військових частин теж мають право одружувати закоханих військовослужбовців, але враховуючи сучасні технології реєстрація «військових шлюбів» має певні відмінності. У постанові Кабінету міністрів України № 213 від 7 березня 2022 р. «Про деякі питання державної реєстрації шлюбу в умовах воєнного стану» зазначається, що на період воєнного стану державна реєстрація шлюбів проводиться з урахуванням особливостей⁵. Скажімо, шлюб можуть зареєструвати без особистої присутності одного з наречених, у разі, якщо один із закоханих є військовослужбовцем. Для цього потрібно подати заяву людині, яка узаконюватиме шлюб. У ній потрібно вказати дані обох наречених. Далі уповноважений

---

³ Антонова Т. Жінка та її «мирні», «напівмирні» й «воєнні» ролі в боротьбі ОУН і УПА. *Український визвольний рух* / Центр досліджень визвольного руху, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2007. Вип. 9. С. 138–147.

⁴ Алексієвич С. У войны не женское лицо. Минск: Мастацкая література, 1985. С. 251–252.

⁵ Деякі питання державної реєстрації шлюбу в умовах воєнного стану. Постанова від 07 березня 2022 р. № 213. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-derzhavnoyi-reyestraciyi-shlyubu-v-umovah-voyennogo-stanu-213> (дата звернення: 25.08.2022).

скріплює заяву. Якщо бодай один наречений має змогу, заяву відносять до РАЦСу для подальшої реєстрації акту. Якщо такої можливості немає в жодного з наречених, то командир (керівник) сам складає акт укладання шлюбу. В такому випадку командир реєструє акт на місці військової частини, який складається і заповнюється на підставі згоди нареченого та нареченої. Акт має містити відомості про дату й місце його складення, прізвище, власне ім'я та по батькові (за наявності), дату народження обох наречених, їх громадянство, а в разі обрання прізвища одного із них або приєднання до свого прізвища іншого — також відомості про обране прізвище. З відсутнім одним із наречених командир підтримує зв'язок за допомогою різних відео-платформ в Інтернеті та в присутності двох свідків. Факт реєстрації шлюбу командир (керівник) скріплює гербовою печаткою відповідного органу (військового формування)⁶.

Цією опцією в українському шлюбному законодавстві неодноразово користувалися закохані українські захисники зі ЗСУ. Лише в Києві, зі слів керівниці столичних РАЦСів Р. Дашутіної, від початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну до липня 2022 р. було зареєстровано 300 шлюбів, які здійснили командири військових частин⁷.

Сучасні військові пари також мають можливість пройти релігійний обряд одруження — вінчання. Тут у нагоді стають військові капелани. Наприклад, військовий капелан Ігор Бігун зауважував, що провів на передовій не одне вінчання серед пар військовослужбовців⁸.

Але повернемося до німецько-радянської війни. Закоханим військово-службовцям Червоної армії на законодавчому рівні дозволялося за можливості зареєструвати шлюб у РАЦСі, тим більше цивільні завжди йшли назустріч військовим та оформлювали документи та церемонію одразу. Наприклад, військовий перекладач І. Дунаєвська зареєструвала шлюб з чоловіком у цивільній адміністрації м. Мадонна 11 вересня 1944 року, пройшовши відстань у 30 кілометрів. «З труднощами знайшли приміщення, де адміністрація розмістилася. Там до нашого прохання поставилися з розумінням... З моїх слів вони склали шлюбне свідоцтво (І. Дунаєвська одружувалася вдруге — *Авт.*). Зібрали як наших свідків

---

⁶ Деякі питання державної реєстрації шлюбу в умовах воєнного стану...

⁷ *Нечай Н.* Одружитися за день та навіть на фронті. Реєстрація шлюбів під час війни та чому це треба зробити військовим. URL: <https://vikna.tv/dlia-tebe/stosunky/reustracziya-shlyubiv-pid-chas-vijny-chomu-cze-vazhlyvo-dlya-vijskovyh/> (дата звернення: 25.08.2022).

⁸ Одруження на фронті, відпустки військових, обмін полоненими та інші питання брифінгу з представниками 14-ї ОМБр. URL: <https://volodymyrrada.gov.ua/odruzhennya-na-fronti-vidpustky-vijskovyh-obmin-polonenymy-ta-inshi-pytannya-bryfingu-z-predstavnykamy-14-yi-ombr/> (дата звернення: 25.08.2022).

молодих чиновників з сусідніх кімнат і під оплески одружили... За відсутності обручок веліли привселюдно поцілуватися. Потім місцеві зайнялися своїми справами, а ми з Олексієм почимчикували до частини. Дійшли ледь живі. Одразу зв'язковий сказав Олексію, що в штаб прийшла шифровка, тому він пішов до штабу, а я в намет»⁹. Аналогічно в цивільній адміністрації розписалися 15 серпня 1944 р. Володимир Чердаков і Любов Герчик: «Я була в гімнастерці, він теж. Ніяких церемоній. У книзі червоноармійця закреслили прізвище Герчик і вписали — Чердакова»¹⁰.

Якщо не було можливості взяти шлюб у цивільній адміністрації, то воєнне радянське законодавство дозволяло це робити військовим командирам. У такому випадку молодята-червоноармійці мали отримати дозвіл від командира частини і тут, як показувала практика, було чимало проблем, адже вони не завжди погоджувалися на таке, особливо, якщо дівчина їм теж подобалася. Саме одруження відбувалося доволі просто — командир перед строем оголошував пару чоловіком та дружиною — до військових документів подружжя вносилися відповідні записи. Іноді товариші по службі влаштовували молодятam невеличкі застілля в армійських їдальнях. Ветеран Ніна Куніцина, згадуючи своє «фронтове весілля», зауважила, що льотчики-однополчани чоловіка влаштовували молодятam свято у їдальні¹¹.

Якихось чітких вказівок від командування армії щодо побуту таких родин не було. Вони могли розраховувати на окремих куточок у землянці чи казармі, який, зазвичай, відгороджували фіранкою, та перебування в одній військовій частині, якщо вони служили в різних. Але останньої преференції воєнне керівництво не завжди дотримувалося через бойові дії, або заздрість, помсту, неприязнь до одного із одружених. Медсестра Тамара Овсянникова згадувала, що в її дивізії 1944 року відгуляли імпровізоване весілля зв'язкової й офіцера. Молодятam відвели куточок у наметі для спільного життя¹². А в частині ветерана С. Соловйова лейтенант жив з дружиною в окремому наметі¹³.

---

⁹ Дунаевская И. От Ленинграда до Кенигсберга: Дневник военной переводчицы (1942–1945). Москва: Роспэн, 2010. С. 338.

¹⁰ Фронтовые бракосочетания. URL: <http://reibert.info/threads/frontovye-brakosochetaniya.105588/> (дата звернення: 25.08.2022).

¹¹ Дабкин А., Иринчев Б. «А зори здесь громкие». Женское лицо войны. Москва: Яуза, Эксмо, 2012. С. 116.

¹² Там же. С. 239.

¹³ Соловьев С. Рассказы о войне. URL: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z2195_page_8.html (дата звернення: 25.08.2022).

Фронтовому коханню несли небезпеку не тільки кулі ворога, а часто і проста людська заздрість чи ревність. Нерідко «хрест» на відносинах закоханих міг поставити командир, якому відмовила у залицянні дівчина. Загалом помста у любовних «трикутниках» стала звичайним явищем. Використовуючи своє службове становище, ображений командир міг одного з закоханих відіслати до іншої частини або зруйнувати військову кар'єру супернику, не подати його прізвища до державних нагород і найголовніше — не дати згоду на одруження. Не отримавши згоди пара мала чекати можливості одружитися в РАЦСі якогось зі звільнених населених пунктів. І враховуючи воєнний час та велику ймовірність загибелі не завжди могла дочекатися. Інколи отримавши відмову від командира, пари жили в цивільному шлюбі, а вже після війни одружувалися.

Закоханій зв'язковій К. Романовській комдив після відмови вийти за нього заміж зробив усе, аби вона не одружилася з іншим. Дівчина «романсувала» з капітаном сусіднього полку, і коли полковник довідався про це — перевів зв'язкову на передову, звідки рідко хто повертався живим. А суперника спровадив у іншу дивізію¹⁴. По суті комдив певною мірою став винуватцем розлучення пари. Адже, як зазначає жінка-ветеран, вони припинили стосунки. Молодий офіцер, перебуваючи далеко від дівчини, зрадив їй із медсестрою і та завагітніла. Усвідомлюючи весь драматизм ситуації, капітан відмовився від Романовської, щоб у майбутньому не ламати їй життя¹⁵.

Командир і начальник частини, де служила І. Дунаєвська, після відмови в сексуальних стосунках ревно ставилися до її романтичних відносин із шифрувальником: «І начальника штабу, і комдива дратує серйозність наших відносин з Олексієм. Якщо непомітно та з різними партнерами — будь ласка! Коли ж як ми — відкрито і серйозно, то ні-ні!... Але влада у них: хоч би не придумали якусь підлість»¹⁶. Командири зуміли помститися жінці. 11 вересня 1944 року закохані одружилися, а наступного дня чоловіка І. Дунаєвської перевели до іншої частини¹⁷.

У частині ветерана І. Кобилянського ображений капітан всю війну «вставляв палиці в колеса» своєму підлеглому, якого обрала вподобана ним дівчина. Після війни на зустрічах ветеранів той єдиний був без бойових орденів. І. Кобилянський якось запитав у нього: чи не внуки загубили дідові ордени? На це він отримав відповідь: «Ні, це Бондарчук

---

¹⁴ Романовская Е. Я и война. Киев: Феникс, 2010. С. 75–76, 80.

¹⁵ Там же. С. 121.

¹⁶ Дунаевская И. От Ленинграда до Кенигсберга... С. 336–337.

¹⁷ Там же. С. 338.

(фронтовий командир — *Авт.*)... мати його, так відомстив за те, що Тася мене покохала. Він заборонив начальнику стройової частини Казинському представляти мене до нагород і до підвищень у званнях. Так я і закінчив війну, як і починав, — старшим лейтенантом»¹⁸. Сталося так, що закохані після війни родину так і не створили.

Завершувалися романи на фронті й самогубствами. У таємній доповідній записці інспекторів політуправління Західного фронту від 5 грудня 1941 року зазначалося: «У 105-му шпиталі начальник адміністративно-господарського відділу Я., безпартійний, півтора місяця тому зійшовся з медсестрою В. — членом ВЛКСМ. Через певний час зв'язок Я. припинив і зійшовся з медсестрою І... На ґрунті цього В. покінчила життя самогубством. Я. на цей час переведений в іншу частину»¹⁹. Трагічну історію, пов'язану з коханням, повідав у своїх мемуарах червоноармієць Леонід Рабічев. У його дивізії капітан закохався в дівчину, яка не дуже турбувалася про свою гідність і кохалася з усіма підряд. Вона, ніби, відповідала йому взаємністю і навіть мала з ним сексуальний контакт. Проте закоханий чоловік якось застав свою пасію в обіймах іншого. Не витримавши такого удару, він перерізав собі вени на руках. Від неминучої смерті капітана врятував ординарець, який випадково знайшов його стікаючим кров'ю. Дівчина, дізнавшись про інцидент, також спробувала покінчити життя самогубством. Однак її вчасно витягли з петлі та привели до тямі²⁰.

Ревність і алкоголь були основними причинами вбивства коханих одним із пари. У доповіді керівника військового трибуналу Середньо-азіатського військового округу йдеться про командира 482-ї аеродромно-технічної роти 45-го авіаполку старшого лейтенанта Силяєва, який у нетверезому стані посварився зі своєю похідно-польовою дружиною (ППД), а потім на ґрунті ревності застрелив її. Молодший сержант 542-го окремого зенітного артдивізіону Астахов, як зауважував у звіті керівник військового трибуналу Забайкальського фронту, з ревності випустив 7 куль у свою кохану, заставши її сплячою в землянці зі своїм колегою. Обоє загинули²¹.

Траплялося, що, напившись, суперники влаштовували за жінку між собою дуелі, які закінчувалися трагічно. «У свята двоє стріляли один в одного: жінку, бачите, ці дуелянти не поділили. Один — убитий, другий

---

¹⁸ *Кобылянский И.* Прямой наводкой по врагу. Москва: Яуза, Эксмо, 2005. С. 237.

¹⁹ *Звягинцев В.* Война на весах Фемиды: Война 1941–1945 гг. в материалах следственно-судебных дел. Москва: ТЕРРА — Книжный клуб, 2006. С. 431.

²⁰ *Рабичев Л.* Война все спешет. Воспоминания офицера-связиста 31 армии. 1941–1945. Москва: Центрполиграф, 2010. С. 151–152.

²¹ *Звягинцев В.* Война на весах Фемиды... С. 433.

— поранений. Мабуть, родинам повідомлять, що загинули смертю хоробрих», — записала у щоденнику І. Дунаєвська²².

Тим подружжям, яким пощастило пройти горнило війни, нерідко вдавалося прожити все життя. Однією з тих, хто знайшов своє кохання на фронті, була фронтовичка Ніна Смаркалова. Згадуючи ті часи, вона розповідала: «Ми з чоловіком познайомилися одразу як я на фронт потрапила, — у липні 1942 року, напевно. Тоді командир взводу розвідки був інший, і я прийшла до командира розвідки чи то за даними, чи то ще за чим. Дивлюся, а там вже інший командир сидить. Мені цікаво стало. Потім ми з ним ще на виході з землянки стрійової частини зіткнулися. Я піднімалася нагору, а він ішов донизу і своїм спортивним значком у темряві подряпав мені ніс. Я не бачила, хто це, і вилаяла його за це. Через кілька днів після цього випадку ми познайомилися вже в нормальній обстановці. Одружилися ми з чоловіком наприкінці війни і 56 років разом прожили. Наш комполку, Микола Овдійович, у 1942 і 1943 роках був проти фронтового весілля. Коли мій чоловік прийшов просити відпустку на пару днів, для одруження, він сказав:

— Та годі тобі, Смаркалов, ти нею пограєшся і кинеш. А якщо з нею щось трапиться, якщо поранить її, то тим більше кинеш.

Чоловік відповів:

— Не хочете шлюб реєструвати, — і не треба. Так проживемо. На фронті, значить, ми були в незареєстрованому шлюбі. Коли мене поранило, чоловік як раз був чи то на завданні, чи то тренувався з бійцями. Тобто, його в полку не було. Йому тільки надвечір сказали, що мене поранили і відвезли. Він одразу пішов до комполку і каже:

— Пустіть мене, Ніну в медсанбат провідати.

— Мені тільки що доповіли, що їй ногу ампутували.

— Ну, тим більше треба її провідати.

— Ні, ти туди не підеш. А що, ти хіба не збираєшся її кидати? Вона тобі без ноги потрібна?

Мій чоловік відповів:

— Я цікавлюся не ногою, а людиною. Кидати я її не збираюся. У мене, крім неї, нікого немає.

І дотримав свого слова. Першого разу він мене провідати в польовий шпиталь із розвідниками прийшов — командир полку сказав, що пішов зі взводом на тренування, а сам до мене прийшов з усією своєю командою. Ось такий у мене чоловік був. Його весь полк або Ванею, або Іванком називав. Його і в полку всі любили, і після війни всі ветерани

---

²² Дунаевская И. От Ленинграда до Кенигсберга... С. 91.

його чудово пам'ятали. Я анітрохи не шкодую, що пов'язала з ним своє життя»²³.

Унікальною була сімейна пара фронтовиків Михайла та Катерини Власових із Бердичева. Кохання між ними виникло в далекому Уссурійському 1941 року. Він був танкістом-офіцером, вона — телеграфісткою. Якось Михайло зайшов до телеграфу і побачив там молоденьку дівчину, вона також звернула увагу на офіцера. Закохалися з першого погляду. А через рік, у липні 1942-го, вони створили сім'ю. У подружжя народилися донька Ніна та син Володимир. Разом Власови прожили 70 років. На запитання журналіста Сергія Бовкуна (в липні 2012 р. відсвяткували «платинове весілля») «У чому секрет тривалості шлюбу?», Володимир відповів:

— Все просто — ми ніколи не сварилися. Моя Катя ніколи не плакала через мене. Завжди жили дружно, любили одне одного — і донині любимо!»²⁴.

Знаходили своїх суджених солдати та офіцери Червоної армії і на шойно визволених територіях. Щоправда, лише тоді, коли військова частина розташовувалася у населеному пункті на певний час, а не рухалася далі на захід. Валентин Вишенський, який упродовж окупації разом зі своєю мамою та бабусею проживав у селі Завадівка на Одещині, згадує у спогадах «Босоніж — по війні», що після звільнення села червоноармійцями тут зупинилася артилерійська дивізія та простояла більше місяця. За цей час місцеві жінки і дівчата встигли перезнайтися з офіцерами та солдатами. У багатьох виникли почуття, дехто навіть збирався одружитися. Так, сестра Вишенського Галя у свої шістнадцять вийшла заміж за лейтенанта. Молоді розписалися у сільраді і дівчина поїхала з артилерійським полком «воювати». «Але вже через тиждень вона повернулася додому, пригнічена та засмучена, — пише Вишенський. — Розповіла, що командування полку, як тільки виявило непроханого “добровольця”, негайно спровадило її додому...”²⁵.

Мати Вишенського також під час постою радянських солдатів у Завадівці покохала капітана, з яким після завершення війни одружилася²⁶.

У з'єднаннях радянських партизанів між жінками та чоловіками також зароджувалися глибокі почуття, що призводили до створення справжніх, а не тимчасових родин. Судячи зі спогадів і документації, дозвіл на одруження закоханні отримували у командира загону, весілля

---

²³ Драбкин А., Иринчев Б. «А зори здесь громкие»... С. 30–31.

²⁴ Бовкун С. 70 років щастя. *Експрес*. 2012. 19–26 липня.

²⁵ Вишенський В. Босоніж — по війні. Харків: Курсор, 2006. С. 146.

²⁶ Там само. С. 147.

влаштовували імпровізовані, без помпезності. Один із командирів партизанських загонів Чернігівщини Григорій Балицький описав своє одруження з партизанкою Марією Товстенко так: «Ми з Марією одружилися в загоні. Не було у нас ні бучного весілля, ні білосніжного плаття на молодій, ні короваю... друзі-партизани щиро і тепло благословили нас на добрий спільний житейський шлях»²⁷.

Партизанка з'єднання Сидора Ковпака Катерина Коноваленко зі своїм чоловіком Григорієм познайомилася 1943 року. Її через хворобу не взяли у Карпатський рейд і залишили на Сумщині лікуватися в загоні «За Батьківщину». Разом з нею лікувався ковпаківський розвідник Григорій Коноваленко, і між молодими людьми виникло кохання. Оружилися вони 8 березня 1943 року після того, як отримали дозвіл від командування загону.

Варто зазначити, що таке одруження було неофіційним, адже шлюб ніхто не реєстрував: просто командир перед загonom оголошував законаних чоловіком і дружиною. На цьому моменті варто детальніше зупинитися. Відповідні шлюби у тодішньому радянському законодавстві називалися «фактичними». Вони існували одночасно з офіційними на території СРСР від 1926 року. Проте Указом Президії Верховної Ради СРСР від 8 липня 1944 р. це положення скасували. Подружжю, яке перебувало у фактичних шлюбних відносинах, надавалася можливість оформити їх, зареєструвавши шлюб із зазначенням терміну спільного життя. Тобто за новою нормою, якщо фактичний шлюб не був зареєстрований, він зберігав правову силу тільки до 8 липня 1944 року.

Для тих випадків, коли фактичні шлюбні відносини не могли зареєструвати внаслідок смерті або зникнення безвісти когось із подружжя в період німецько-радянської війни, допускалась можливість судового порядку визнання фактичних шлюбних відносин на підставі раніше діючого законодавства (Указ Президії Верховної Ради СРСР від 10 листопада 1944 р. «Про порядок визнання фактичних шлюбних відносин в разі смерті або зникнення безвісти на фронті одного з подружжя»). Оскільки цей Указ не передбачав термінів для звернення до суду з метою встановлення перебування у фактичному шлюбі, відповідні заяви могли подаватися і надалі²⁸.

Цією опцією у радянському сімейному праві скористалися партизани Катерина та Григорій Коноваленки. Офіційний шлюб вони взяли 1944 р., після визволення України від нацистів. Щоправда, відлік свого сімейного

---

²⁷ Балицький Г. Війна вночі. Київ: Молодь, 1969. С. 169.

²⁸ Советское семейное право / под. ред. В. А. Рясенцева. Москва: Юридическая литература, 1982. С. 67–68.

життя подружжя вело від 1943 року. Прожила партизанська пара спільно 47 років. У 1942 році, зі слів К. Коноваленко, в загоні одружилися партизани Оля й Олександр Тютчеви. Після війни вони виїхали на постійне місце життя до Сибіру.

Командир партизанського з'єднання Олександр Сабуров згадував про кохання старшого лейтенанта Івана Смірнова та партизанки Тані, а також керівника розвідроти Олексія Кочеткова і Марії Кеніної²⁹. Остання у спогадах «Серце кликало до бою» писала, що вони з О. Кочетковим справді дуже кохали одне одного. Тому, коли партизан загинув, — довгий час сумувала³⁰.

Смерть доволі часто розлучала фронтові та партизанські пари. Зазвичай, жінки втрачали своїх чоловіків, але траплялося і навпаки. Похорон партизанки Нонни Погуляйло та страждання її чоловіка Іллі Авксентьєва описав О. Федоров у своїй книзі. Нонну вбили в бою під час рейду з'єднання до Західної України. «Ілля Авксентьєв, чоловік Нонни Погуляйло, йшов, взявшись рукою за віз, на якому лежало її тіло. Він був молодого людиною, комуністом, командиром кулеметного взводу. Йому тоді виповнилося тільки двадцять шість років. Він кохав Нонну. Як це в них розпочалося, — не знаю. Але знаю твердо і запам'ятав назавжди — у цієї пари було те, що заведено називати чистою любов'ю... Я під'їхав до Іллі, спішився. Ми кілька хвилин ішли поряд мовчки. Я поклав йому руку на плече, шукав і не міг підібрати потрібних слів.

— Одного не можу собі простити, — не обертаючись до мене, промовив Авксентьєв. Він, можливо, навіть більше до себе звертався, ніж до мене, — навіщо дозволив зі мною йти... Адже Нонна, Олексію Федоровичу, тільки заради мене в рейд пішла. Розумієте?»³¹.

О. Федоров, намагаючись заспокоїти підлеглого, сказав, що в нього усе життя попереду, натякаючи, що знайде собі іншу жінку. Однак убитого горем партизана це дуже образило і він йому відповів: «Не вірите, значить, і ви, Олексію Федоровичу, у велику любов на війні. Мені дружки-приятелі говорили: «Занадто ти, Ілля, серйозно ставишся, занадто себе віддаєш. У польових, військових умовах так не можна... Знаєте, товаришу Федоров, я б з радістю за неї тричі загинув! А що там потім буде, звідки мені знати? Але одразу, зараз же остудити я себе одним рухом не можу... і не хочу...»³².

---

²⁹ Сабуров О. Відвойована весна. Київ: Політвидав України, 1972. С. 290.

³⁰ Кеніна М. Серце кликало до бою. Спогади партизанки-розвідниці. Київ: Політвидав України, 1985. С. 126.

³¹ Федоров О. Підпільний обком діє. Київ: Політвидав України, 1981. С. 462–464.

³² Там само. С. 464.

У з'єднанні О. Сабурова трагічний фінал кохання стався у пари Олександра Гришина і Олі Кобякової. Молоді закохалися, коли партизани стояли в селі Красна Слобода. Згодом вони залишили населений пункт, а дівчина, відчувши, що не може жити без Гришина, прийшла до загону і попросилася в партизани. Була другим номером у кулеметній обслузі коханого, від якого не відступала ні на крок. Загинула на Житомирщині, де й похована. «Як він плакав над коханою, як побивався, як кликав її! — згадувала М. Кеніна. — Цілу ніч... просидів біля могили...»³³.

2013 року 92-річна Галина Пащенко з Полтавщини розповіла журналісту «Газети по-українськи» Сергію Дзеху унікальну історію про голову підпільної організації «Нескорена полтавчанка» Лялю Убийвовк. Підпільників нацисти викрили, а всіх учасників, серед яких була і Ляля зі своїм коханим хлопцем, арештували. Незадовго до розстрілу вони вирішили зіграти у в'язниці весілля — не хотіли помирати неодруженими.

«Лялю готували до розстрілу. І вона перед смертю захотіла весілля справити з нареченим Серьожкою, який сидів у сусідній камері. Вона попросила перекладачку, щоб та від батьків принесла їй голубе плаття, туфлі й фату, — розповідала журналісту Галина Степанівна. — Весілля грали через азбуку Морзе. Коли вони вистукували присягу вірності, я вікно зі своєї камери на вулицю відкрила і співала весільних пісень (Галина Пащенко в той час теж сиділа у в'язниці. Німці арештували її за сприяння втечі дев'яти радянських військовополонених. Там вона познайомилася із Л. Убийвовк — *Авт.*). Люди за парканом стояли та плакали»³⁴.

Молоде подружжя та п'ятьох членів підпільної організації німці розстріляли 26 травня 1942 року.

Партизанські родини створювалися не тільки в роки війни, а й після. Так, ковпаківці Юлія Купрейчик і чех Андрій Сакса одружилися після завершення військових дій. Історія кохання цієї пари, на жаль, завершилася трагічно. Демобілізувавшись, Андрій приїхав до України та оформив усі документи для виїзду на постійне місце проживання до Чехословаччини. Приїхали туди разом із матір'ю дружини. Проте невдовзі чоловік, упавши до ополонки, простудився і помер. Через рік, не витримавши втрати чоловіка, померла Юлія³⁵.

Партизанка Ліда Ядченко вийшла заміж за Михайла Бондаренка, з яким разом воювали у з'єднанні С. Ковпака, де й зародилося їхнє

---

³³ Кеніна М. Серце кликало до бою... С. 123–125.

³⁴ Дзех С. Вагітну Галину Пащенко від розстрілу врятували односельці. *Газета по-українськи*. 2013. 11 січня, № 1546.

³⁵ Брайко П., Калиненко О. Внимание, Ковпак! Москва: ДОСААФ, 1975. С. 122.

коханья. «Обирала я собі земляка — такого ж зеленого, як сама тоді була. Ми з Михайлом однолітки... Разом воювали. Разом вирішили і мирне життя будувати», — розповідала жінка ковпаківцю Петру Брайку³⁶.

Своє подружнє життя молодята розпочали практично на порожньому місці в білоруському містечку Хойники. Згодом чоловік став головою колгоспу, потім працював завідувачем у «Заготзерні» та, нарешті, отримав посаду директора овочевої бази. У родині народилися 7 дітей, щоправда троє померли, а чотирьох батьки виховали.

Кохання на війні між молодими людьми виникало скрізь, за різних обставин. Так, почуття подруг Валі Рикової та Катерини Соколової з друзями Віктором Миколаєвим та Дмитром Біликом зародилося у спецшколі при УШПР. Познайомилася Валя з Віктором під час свого чергування у їдальні. Хлопець, помітивши симпатичну дівчину, почав привертати її увагу голосним сміхом і жартами, на зауваження дівчини він не реагував. Звичайно, дівчина отримала від керівництва позачерговий наряд через непорядок в їдальні. Дізнавшись про це, Віктор прибіг вибачатися, разом з ним прийшов для моральної підтримки і лейтенант Білик, а щоб загладити свою провину, остаточно запросили дівчат у кіно. Згодом уся четвірка попросилася в партизани і їх доправили у з'єднання С. Ковпака. Там серед партизанів молодята і зіграли два весілля одночасно³⁷.

Доля розпорядилася так, що обидві пари пройшли разом усю війну та щасливо жили у подальшому. Для прикладу, родина Миколаєвих оселилася під Москвою, у місті-супутнику Зеленограді. Віктор працював директором меблевого магазину, Валентина — диспетчером на заводі. Партизанська родина виховала трьох синів.

Романтичні стосунки та створення родин на фронті у роки німецько-радянської війни є складним феноменом, пояснення природи якого варто шукати у психологічній площині. Насамперед велику роль відігравали емоції людей. Живучи постійно в страху, вони хотіли відчутти, ще щось окрім нього — те, що могло зробити їх щасливими, бодай на незначний час. Кохання було однією з таких можливостей, адже закохуючись людина переживає певне піднесення, ейфорію та надію на життя. Недарма в народі існує приказка: «закохані можуть гори звернути». Важливим фактом також є те, що у надзвичайних ситуаціях свого життя людина хоче, щоб її близькі були поруч. У цей момент всі негаразди та непорозуміння відходять на другий план, важливим є лише людина та почуття до неї. У такі миті люди відчують особливу єдність та

---

³⁶ Брайко П., Калиненко О. Внимание, Ковпак!... С. 126.

³⁷ Там же. С. 142–144.

значимість стосунків, цінність життя та моменту, адже «завтра» може і не настати для багатьох із них, тому й наважувалися на відповідні кроки.

Нині психологи зауважують, що в непростий час війни людина потребує любові, яка «зцілює і лікує» її від негативних емоцій та постійних стресових ситуацій. А ще ними керує страх не встигнути укласти шлюб та страх втрачених можливостей³⁸. Психологиня Марина Сириця зауважує, що «закохатися під час війни — це як додаткове дихання. Особливо для хлопців. В умовах того, що відбувається у боях, мозок просить чогось людського, тому зараз так багато любові, ніжності, такої аж підліткової закоханості»³⁹. Як засвідчують факти наші предки відчували аналогічні відчуття та переживання пов'язані з романтичними стосунками під час німецько-радянської війни.

Документи доводять, що ставлення комбатантів до таких людей на фронті було різним, як з боку командного складу, так і рядового, від позитивного — до прямо протилежного. У свою чергу держава на законодавчому рівні подбала, щоб відповідні пари отримали можливість узаконити свої стосунки шлюбом на фронті, надавши відповідне право РАЦСів безпосередньо військовим командирам. Це право досі зберігається в дещо видозміненому вигляді в українському законодавстві в умовах російсько-української війни. Зокрема, нині дозволяється командирам одружувати українських військових дистанційно через Інтернет, відсутність одного з пари теж не є перепорою, подружжя можуть пройти обряд вінчання, який здійснить військовий капелан.

Деякі автори зауважують, що створення родин, а тим більше народження дітей, у той час було кроком нерозсудливим з боку молодих людей. У людини завжди є вибір. Кожен обирає власну дорогу залежно від умов, у які він потрапляє. І хто з нас нині суцільних, може судити інших? Хіба ми знаємо напевно, як би вчинили, потрапивши на їх місце?

Звісно, закохані усвідомлювали всі ризики, адже, як зазначалося вище, нерідко втрачали своїх коханих та дітей у боях з окупантами. У відповідь можна навести слова партизана-ковпаківця Петра Брайка: «Палала гігантською пожежею війна, і побути разом місяць, тиждень або бодай день здавалося щастям неймовірним»⁴⁰. До того ж, значна частина закоханих були молодими людьми, ніхто з них не був певен, що завтра, а

---

³⁸ Громяк І. «Я згадала, як вільно дихати». Чому українці одружуються та розлучаються під час війни. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62485108> (дата звернення: 25.08.2022).

³⁹ Там само.

⁴⁰ Брайко П., Калиненко О. Внимание, Ковпак!... С. 144.

може і через годину, через хвилину не загине, тому прагнули взяти від життя все по максимуму.

REFERENCES

Antonova, T. (2007). Zhinka ta ii «myrni», «napivmyrni» j «voienni» roli v borot'bi OUN i UPA. *Ukrains'kyj vyzvol'nyj rukh*. 9, 138–147. [in Ukrainian].

Aleksievich, S. (1985). *U vojny ne zhenskoe lico*. Minsk: Mastackaya literatura. [in Russian].

Balyts'kyj, H. (1969). *Vijna vnochi*. Kyiv: Molod'. [in Ukrainian].

Bovkun, S. (2012, July 19–26). 70 rokiv shhastja. *Ekspres*. [in Ukrainian].

Brajko, P., & Kalinenko, O. (1975). *Vnimanie, Kovyak!* Moskva: DOSAAF. [in Russian].

Deiaki pytannia derzhavnoi reiestratsii shliubu v umovakh voiennoho stanu. Postanova vid 07 bereznia 2022 r. № 213. Retrieved September 11, 2022, from <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-derzhavnoyi-reyestracyii-shlyubu-v-umovah-voyennogo-stanu-213> [in Ukrainian].

Dzekh, S. (2013, January 11). Vahitnu Halynu Paschenko vid rozstrilu vriatuvaly odnosel'tsi. *Hazeta po-ukrains'ky*. 1546. [in Ukrainian].

Dunaevskaya, I. (2010). *Ot Leningrada do Kenigsberga: Dnevnik voennoj perevodchicy (1942–1945)*. Moskva: Rospe'n. [in Russian].

Drabkin, A., & Irincheev, B. (2012). «A zori zdes' gromkie». *Zhenskoe lico vojny*. Moskva: Yauza, E'ksmo. [in Russian].

Fedorov, O. (1981). *Pidpil'nyj obkom diie*. Kyiv: Polityvdav Ukrainy. [in Ukrainian].

Frontovye brakosochetaniya (2010, May 8). Retrieved, May 30, 2013, from <http://reibert.info/threads/frontovye-brakosochetaniya.105588/> [in Russian].

Havryshko, M. I. (2015). Zaboronene kokhannia: faktychni druzhyny uchashnykiv pidpillia OUN ta UPA 1940–1950-kh rokiv. *Zhinky Tsentral'noi ta Skhidnoi Yevropy u Druhij svitovij vijni: henderna spetsyfika dosvidu v chasy ekstremal'noho nasy'l'stva*. Kyiv: TOV «ART KNYHA». 123–142. [in Ukrainian].

Havryshko, M. (2014, December 2). Komandyr vyhnav blyz'ko 50 zhinok. Zalyshyv til'ky tr'okh sanitarok. Retrieved July 16, 2020, from http://gazeta.ua/articles/history-journal/_komandir-vignav-blizko-50-zhinok-zalishiv-tilki-troh-sanitarok/596338 [in Ukrainian].

Havryshko, M. I. (2015). Henderni aspekty seksual'noi morali v OUN i UPA u 1940–1950-kh rokakh. *Ukrains'kyj vyzvol'nyj rukh*. 20, 200–213. [in Ukrainian].

Havryshko, M. I. (2016). Choloviky, zhinky j nasy'l'stvo v OUN ta UPA v 1940–1950-kh rr. *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal*. 4, 89–107. [in Ukrainian].

Hromliuk, I. (2022, August 14). «Ya zghadala, iak vil'no dykhaty». Chomu ukraintsi odruzhuiut'sia ta rozluchaiut'sia pid chas vijny. Retrieved September 28, 2022, from <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62485108> [in Ukrainian].

Kenina, M. (1985). *Sertse klykalo do boiu. Spohady partyzanky-rozvidnytsi*. Kyiv: Polityvdav Ukrainy. [in Ukrainian].

Kobylyanskij, I. (2005). *Pryamoj navodkoj po vragu*. Moskva: Yauza, E'ksmo. [in Russian].

Nechaj, N. (2022, July 22). Odruzhytysia za den' ta navit' na fronti. Reiestratsiia shliubiv pid chas vijny ta chomu tse treba zrobyty vijs'kovym. Retrieved September 29, 2022, from <https://vikna.tv/dlia-tebe/stosunky/reyestracziya-shlyubiv-pid-chas-vijny-chomu-cze-vazhlyvo-dlya-vijskovyh/> [in Ukrainian].

Odruzhennia na fronti, vidpustky vijs'kovykh, obmin polonenymy ta inshi pytannia bryfinhu z predstavnykamy 14-i OMBR. Retrieved September 25, 2022, from <https://volodymyrrada.gov.ua/odrzhennya-na-fronti-vidpustky-vijskovyh-obmin-polonenymy-ta-inshi-pytannya-bryfingu-z-predstavnykamy-14-yi-ombr/> [in Ukrainian].

Onyshko, L. (2012, October 12–18). Vidvazhni. Myrni, napivmyrni ta voieni roli zhinok v UPA. *Tyzhden'*. 4, Retrieved July 27, 2021, from <http://tyzhden.ua/History/62084> [in Ukrainian].

Rabichev, L. (2010). *Vojna vse spishet. Vospominaniya oficera-svyazista 31 armii. 1941–1945*. Moskva: Centrpoligraf. [in Russian].

Romanovskaya, E. (2010). *Ya i vojna*. Kiev: Feniks. [in Russian].

Ryasenceva, V. A. (Ed.). (1982). *Sovetskoe semejnoe pravo*. Moskva: Yuri-dicheskaya literatura. [in Russian].

Saburov, O. (1972). *Vidvoiovana vesna*. Kyiv: Polityvdav Ukrainy. [in Ukrainian].

Solov'ev, S. Rasskazy o vojne. Retrieved, May 10, 2013, from http://www.pravo.vuzlib.net/book_z2195_page_8.html [in Russian].

Vyshens'kyj, V. (2006). *Bosonizh — po vijni*. Kharkiv: Cursor. [in Ukrainian].

Zvyagincev, V. (2006). *Vojna na vesax Femidy: Vojna 1941–1945 gg. v materialax sledstvenno-sudebnyx del*. Moskva: TERRA — Knizhnyj klub. [in Russian].

Volodymyr Ginda,

Candidate of Historical Sciences (Ph.D.),

Senior Researcher at the Department of History

of Ukraine During World War II,

Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv),

Ukraine, ginda@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8373-148X>

ROMANTIC RELATIONSHIPS AT THE FRONT AND IN SOVIET PARTISAN UNITS DURING THE GERMAN-SOVIET WAR

The purpose of this scholarly investigation is to analyze romantic relationships between men and women at the front and Soviet partisan units behind enemy lines during the German-Soviet war, which often led to marriage. The author also sets the goal of showing the attitude towards the young people in love of the command staff and those around them, the conflicts that repeatedly arose on this ground between the

commanders and one of the lovers, usually a woman who did not share his courtship, but preferred another man, and tries to draw parallels with the modern Russian-Ukrainian war, where it is possible. **Methodology.** The research methodology is based on the application of the principles of objectivism, scientificity, systematicity, and historicism. The use of functional, historical-systemic and historical-comparative, historical-systemic methods made it possible to highlight the romantic relationships of combatants at the front and in paramilitary units behind enemy lines, to compare the attitude of the combatant society at the front or partisan units to them, to show the efforts of the military leadership solve these issues in the legislative plane. **Scientific novelty of the research.** In the article, for the first time, on the basis of the existing memoir and documentary narrative, an attempt is made to highlight the problem of marital relations of military personnel directly in the combat zone during the German-Soviet war. A number of problems faced by those in love and then married at the front or in partisan units have been revealed. **Conclusions.** It was found that romantic relationships at the front were a common phenomenon between servicemen of both sexes. Loving and married couples faced a number of domestic and social problems in military units and partisan units, they often became the objects of prejudice from the command staff, which sometimes led to conflict situations that affected the morale of the military, or the breakdown of relations.

Keywords: war, front, love, men, women, partisans, Red Army, marriage, front-line families, Russians, RATS.